

VII SİNİFDƏ KİMYADAN LABORATORİYA İŞLƏRİNİN TƏŞKİLİ VƏ KEÇİRİLMƏSİNƏ AİD DİDAKTİK MATERİALLAR

Akif Əliyev

*Dərslik və dərs vəsaitlərinin metodologiyası şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi, p.e.d.*

Aynur Zülfüqarova

Bakı Dövlət İqtisadiyyat kolleci

Ümumtəhsil sistemində kimyadan laboratoriya işlərinin təşkili və keçirilməsi mühüm təlim-tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Nəzəriyyənin praktika ilə əlaqələndirilməsində, biliklərin qavranılması və möhkəmləndirilməsində, kimyəvi anlayışların və elmi dünyagörüşün formalaşdırılmasında kimya eksperiment böyük rol oynayır. Unudulmamalıdır ki, heç bir audiovizual və elektron vəsait təbii kimyəvi eksperimentlərin yaratdığı effekti əvəz edə bilməz.

Kimyəvi eksperiment aşağıdakı təlim-tərbiyə məsələlərinin həllində mühüm amildir:

- kimyəvi hadisələrin dərk edilməsi;
- mülahizələrin, fərziyələrin, nəticələrin, həmçinin müəllimin verdiyi məlumatların və şagirdlərin dərslikdən öyrəndiklərinin doğru və ya səhv olduğunun təsdiqlənməsi;
- maddələrlə, kimyəvi avadanlıqlarla davranma vərdislərinin formalaşması və təkmilləşməsində;
- nəzəri biliklərin imkişafi, təkmilləşməsi və möhkəmləndirilməsi;
- şagirdlərin bilik və bacarıqlarının yoxlanılması;
- şagirdlərin kimya fənnini öyrənmək marağının formalaşmasında, onların müşahidə qabiliyyətinin təşəbbüskarlığının inkişaf etməsi;
- müstəqil şəkildə araşdırma aparmaq, bilikləri təkmilləşdirməyə və onların praktikada tətbiqinə cəhdlər edilməsi.

Müasir məktəblərdə kimyəvi eksperimentin 3 növündən daha çox istifadə olunur: 1) nümayiş təcrübələri; 2) laboratoriya təcrübələri; 3) praktik məşğələlərdə aparılan təcrübələr. Dərsdənkənar məşğələlərdə aparılan kimyəvi təcrübələr əsasən tədqiqat xarakterli olub uzun müddətə aparılır. Bu təcrübələri şagirdlər fərdi, cütlər və kiçik qruplar şəklində müəllimdən məsləhət alaraq yerinə yetirirlər.

Kimyəvi təcrübələrin bütün növləri biri-birilə əlaqəli şəkildə müəyyən məqsədi əldə etmək üçün aparılmalıdır. Dərslərdə təcrübələrin hər hansı bir

növünün ayrıca aparılması ilə nəzərdə tutulan təlim-tərbiyə məqsədinə tam nail olmaq mümkün deyil.

Kimyəvi eksperimentin təşkili və keçirilməsində biri-birilə əlaqəli olan iki cəhəti fərqləndirmək lazımdır: təcrübənin aparılmaslı texnikası (necə aparılır, hansı avadanlıqla, hansı ardıcılıqla) və ondan istifadə metodikası (nə məqsədlə və hansı metodlarla aparılır)

Kimyadan laboratoriya işlərinin, kimyəvi təcrübələrin təşkili və keçirilməsinin təhlükəsizlik texnikası qaydalarına ciddi surətdə əməl olunmasını tələb edir. Bu qaydaların ən mühümləri ilə tanış olaq.

I. Laboratoriya işlərinin yerinə yetirilməsi qaydaları:

- kimyəvi təcrübənin aparılmasına aid təlimat diqqətlə öyrənilməlidir;
- işin aparılması üçün hər şeyin (qablar, cihazlar, reaktivlər və s.) olduğunu yoxlamadan təcrübəyə başlanılmamalıdır;

- iş zamanı təlimatda göstərilən əməliyyatların ardıcılığına əməl olunmalıdır;

- işin gedişində bütün təhlükəsizlik tədbirləri (tez alışan maddələrlə ehtiyatla davranılmaq, zəhərli və pis iyli maddələrlə təcrübələri sorucu şkafda aparmaq və s.) gözlənilməlidir;

- təcrübənin gedişində baş verən dəyişikliklər izlənilməli, onlara qarşı gərəqli tədbirlər görülməli, təcrübə qurtardıqdan sonra iş yeri səliqəyə salınmalıdır;

- aparılan laboratoriya işinə, təcrübələrə aid qeydlər edilməli, hesabat yazılmalı, təcrübə aparılan cihazın şəkli çəkilməlidir.

Kimyəvi təcrübələr zamanı maddələri və ya ionları təyin etmək üçün istifadə olunan birləşmələrə kimyəvi reaktiv deyilir. Kimyəvi reaktivlərdən istifadə edərkən onların mühüm xassələrini (tez alışan olması, zəhərli olması, başqa maddələrlə qarışdıqda partlayış verməsi və s.) bilmək lazımdır. Hər bir reaktivin saxlandığı qabın üstündə onun etiketi olmalı və bu etikətdə onun təmizlik dərəcəsi, məhlul olduqda isə qatılığı qeyd olunmalıdır. Əgər qabın üstündə etiketi yoxdursa ondan müəllimin icazəsi olmadan istifadə etmək olmaz.

II. Kimyəvi reaktivlər və onlarla davranma qaydaları.

Kimyəvi reaktivlə işləyərkən aşağıdakı qaydalar gözlənilməlidir:

1. Təlimatda təcrübəni aparmaq üçün reaktivin miqdarı verilmirsə, ondan çox az miqdarda götürülməlidir (0,1-1qr, 2-3 ml).

2. Təcrübəni apardıqdan sonra reaktivin artığını yenidən onun saxlandığı qaba tökmək olmaz.

3. Saxlandığı qabdan reaktiv götürüldükdən sonra onun qapağı tez bağlanmalıdır.

4. Quru reaktivdən götürmək üçün çini və ya metal qaşıqdan, şpateldən istifadə etmək, sonra onu süzgəc kağızı ilə silmək lazımdır. Maye reaktiv pipetlə götürülməlidir.

III. Kimyəvi təcrübələrin aparılması zamanı ehtiyatlılıq tədbirləri:

- zəhərli və pis iyli maddələrlə təcrübələr sorucu şkafda aparılmalı, orada da saxlanılmalıdır;
- maddələrin, eləcə də təcrübənin gedişində aparılan qazların iyini yaxından yoxlamaq təhlükəlidir. Mayenin və ya qazın iyi yoxlandıqda qabdan buruna tərəf əl ilə yelləməli və ehtiyatla nəfəs alınmalıdır;
- qatı turşulardan (xüsusilə, H_2SO_4 turşusundan) duru turşu hazırlandıqda turşunu ehtiyatla, az-az suya tökmək lazımdır;
- qızdırılan və qaynayan maye üzərinə əyilmək, baxmaq təhlükəlidir (maye qabdan sıçraya bilər) ;
- bir maye reaktivini başqasının üzərinə tökəndə də qaba tərəf əyilmək olmaz;
- sınaq şüşəsində maye qızdırıldıqda onun ağzını nə özünə, nə də yoldaşına tərəf tutmamalı;
- əgər ələ və ya sifətə maye reaktivini sıçrantısı düşərsə, oranı çoxlu su ilə yumaq lazımdır. Sonra turşu düşən yeri zəif çay sodası məhlulu, qələvi düşən yeri isə zəif sirkə məhlulu ilə isladıb yenidən su ilə yumaq lazımdır;
- tez alışan maddələrlə təcrübələr alovdan aralı yerdə aparılmalıdır.

Kimyəvi eksperimentin əsas növlərinin mahiyyəti, məqsədi və aparılma metodikası ilə yaxından tanış olaq.

Nümayiş təcrübələri - Kimyəvi eksperimentin əsas növlərindən biri olub aşağıdakı hallarda aparılır:

- kimya təliminin ilk mərhələsində, şagirlərin müstəqil şəkildə kimyəvi təcrübə aparmaq vərdişləri olmadıqda;
- təcrübənin aparılması mürəkkəb texniki təchizat təşkili və keçirilməsi dəqiqlik tələb etdikdə;
- vaxta və reaktivlərə qənaət etmək tələb olunduqda ;
- təhlükəsizlik texnikası baxımından təcrübədə istifadə olunacaq maddələrlə şagirdlərin işləməsi məsləhət görülmədikdə;
- xarici effektivliyinə və inandırıcılığına görə təcrübəni nümayiş etdirməyə üstünlük verildikdə.

Nümayiş təcrübələr əsasən yeni dərs materialı izah edildikdə müəllim və ya laborant, yaxud müəllimin rəhbərliyi ilə əvvəlcədən hazırlıq keçmiş fəal şagirdlər tərəfindən aparılır.

Nümayiş təcrübələr, eləcə də kimyəvi eksperimentin başqa növləri aparılmazdan əvvəl mütləq əvvəlcədən yoxlanmalı, sınaqdan keçirilməlidir. Ən təcrübəli eksperimentator belə təcrübəni apararkən kiçik də olsa səhv edə bilər.

Bu da təcrübənin gözlənilən nəticəni verməməsinə səbəb olur, şagirdlərin kimyəvi təcrübələrə, ümumiyyətlə, kimya fənninə marağının azalmasına gətirib çıxarır.

Nümayiş təcrübələrin aparılmasında əsas məqsəd nəzəri biliklərin isbat edilməsi və yaddaşda möhkəmləndirilməsidir.

Laboratoriya təcrübələri - şagirdlər tərəfindən qısa müddətdə (5-7dəq) aparılır. Bunun üçün şagirdlər həmin təcrübələri nümayiş şəklində görməli və təcrübənin gedişinə aid təlimatı diqqətlə öyrənməlidirlər. Bu təcrübələr imkan olduqda fərdi və ya cütlər tərəfindən kimya kabinetində, reaktivlər və qablar məhdud olduqda isə 3-4 nəfərlik qruplar şəklində yerinə yetirilə bilər. Laboratoriya təcrübələri sadə və təhlükəsiz olmalıdır. Bu təcrübələrin aparılmasında mürəkkəb cihazlar və icra texnikasından istifadə olunmamalı, reaktivlər zəhərli, tez alışan və partlayış verən olmamalıdır.

Laboratoriya təcrübələrinin aparılmasında əsas məqsəd şagirdlərdə reaktivlərlə davranmaq, kimyəvi reaksiyaları aparmaq və onları idarə etmək vərdişləri yaratmaqdır.

Praktik məşğələlər - ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin 1-2 dərs saatında müstəqil olaraq fərdi şəkildə yerinə yetirdiyi məcburi kimya eksperimentidir. Praktik məşğələlərin aparılmasında məqsəd şagirdlərdə kimyəvi təcrübələrin aparılması vərdişlərini möhkəmləndirmək, vərdişləri praktikada yoxlamaq və onlara maddələrlə müstəqil davranmaq vərdişləri aşılamaqdır. Bu məşğələlərdə şagirdlər müxtəlif işləri yerinə yetirirlər:

- maddələrin tərkibini təyin edir;
- maddələrin xassələrinə aid nəzəri biliyi təcrübədə yoxlayır;
- maddələri təlimatda verilmiş üsullarla alır;
- maddələrin genetik əlaqələrinə aid çevrilmələri işləyir və təcrübələr aparır;
- qarışıqdakı maddələri məlum üsullarla ayırır;
- reaksiyaların getməsi şəraitini müəyyənləşdirir və s.

Praktik məşğələlərin aparılmasını planlaşdırarkən müəllim əvvəlcədən bilməlidir ki, şagirdlər bu praktik məşğələdə hansı vərdişləri möhkəmləndirəcək və təkmilləşdirəcək, hansı yeni bacarıqları əldə edəcəkdir. Müəllim bunları dərsin əvvəlində şagirdlərin nəzərinə çatdırmalıdır.

VII sinif üçün yeni kimya dərslinin məzmununa uyğun hər üç laboratoriya işinə aid kimyəvi təcrübələrin aparılması üçün təlimatları təqdim edirik.

Nümayiş təcrübələri.

1-ci mövzə. Maddələr. Maddələrin xassələri. Qarışıqların ayrılması üsulları.

1.1. Bulanıq sudan qarışıqların ayrılması.

Resurs: Kimya stəkanları, şüşə cubuq, kiçik qıf, süzgəc kağızları təbaşir və ya gil.

Təcrübənin gedişi: bir stəkana yarısına qədər su töküb içərisinə bir qaşığı təbaşir tozu və ya gil əlavə edirik. Başqa bir stəkanın içərisinə ştativin həlqəsinə içərisinə süzgəc kağızı qoyulmuş (kağızın necə bükülməsini və qıfa yerləşdirilməsini müəllim ayrıca göstərir) şüşə qıf yerləşdiririk. Şüşə cubuq götürüb ucunu qıfın içərisindəki süzgəc kağızının bükülmüş qalın tərəfinə tutur və bulanıq suyu çubuğun üzəri ilə axıdırıq. 3-5 dəqiqədən sonra filtratı şagirdlərə göstəririk.

1.2. Kerosin(ağ neft) və su qarışığının ayrılması.

Resurs: Ayırıcı qıf, stəkan, kerosin.

Təcrübənin gedişi: Stəkanda kerosin və suyu qarışdırıb ayırıcı qıfa tökür və dəmir ştativə bərkidir, alt hissəsinə başqa stəkan qoyur və kranı açırıq, qıfdakı ağır maye(su) damcılarla axacaqdır. Ağır maye təbəqəsi (su) tökülüb qurtardıqdan sonra kranı bağlayırıq.

1.3. Su və spirt qarışığının ayrılması.

Resurs: Həlqəsi və tutqacı olan iki dəmir ştativ, spirt və ya qaz lampası, Vürs kolbası, su soyuducusu, yumru dib və konus şəkilli kolbalar, termometr, allonj (bir ucu nazik deşikli düzbucaq şəkilli boru)

Təcrübənin gedişi: Distillə cihazını yığılıq. Vürs kolbasının yarısındanək adi su və spirt qarışığı (150 ml su və 50 ml spirt) töküb, kolbanın içərisinə qaynamanın gur getməməsi üçün 3-4 kapilyar borucuq yerləşdiririk. Vürs kolbasını içərisindən 100 dərəcəlik bölgülü termometr keçirilmiş tıxacla bağlayırıq. Termometrin civəli ucu kolbanın yan borusundan azca aşağı səviyyədə olmalıdır. Soyuducunu Vürs kolbasına tıxacla birləşdirir, çıxış borusuna isə allonj və konus şəkilli kolba qoyuruq. Soyuducunun rezin borusunu su kranına birləşdirir və çox da güclü olmayan su axını buraxırıq. Soyuducunun çıxış borusu su kranı ləyəninin içində olur. Spirt lampasını yandırır Vürs kolbasındakı qarışığı qızdırırıq. Termometrde civə 80°C-yə çatdıqdan sonra spirt buxarları soyuyaraq konusvari kolbaya damcı-damcı töküləcəkdir. Spirt azca (25-30ml) yığılıqda lampanı kənara çəkib spirtin iyini 2-3 sınaq şüşəsində şagirdlərə yoxlatdırmaq olar.

2-ci mövzu. Kimyəvi reaksiya. Kimyəvi təhlükə.

2.1. Maqnezium lentinin yandırılması.

Resurs: Spirt və ya qaz lampası, dəmir tutqac, qara eynək, böyük metal lövhə, maqnezium lenti, sumbata kağızı.

Təcrübənin gedişi: 10-15 sm uzunluğunda maqnezium lentinin səthini sumbata kağızı ilə təmziləyib süzgəc kağızı ilə silirik, sonra onu böyük metal lövhənin üzərində tutaraq lampa alovunda yandırırıq. Yanan lent ağ maqnezium-oksidi tozuna çevrilir. Yanan parlaq Mg alovundan gözləri qorumaq üçün təcrübəyə başlayanda qara eynək taxılmalıdır.

2.2. Rəngsiz mayelərdən çöküntünün əmələ gəlməsi.

Resurs. Duru sulfat turşusu və ya onun duz məhlulu, barium-xlorid(və ya barium-nifrat, yaxud barium-hidroksid) məhlulu sınaq şüşələri.

Təcrübənin gedişi: sınaq şüşəsində 2-3 ml sulfat turşusu və ya onun duz məhluluna bir o qədər də bariumun həll olan duz məhlulu yaxud barium-hidroksid məhlulu əlavə edirik. Bu zaman ağ rəngli çöküntü əmələ gələcəkdir. Təcrübənin gedişində əməliyyatın ardıcılığı əhəmiyyət kəsb etmir.

2.3. Bərk maddədən və məhluldan qazın əmələ gəlməsi.

Resurs: əhəngdaşı (və ya təbaşir) ,soda, duru xlorid və ya sirkə turşusu(3-5 faizli sirkə də götürülə bilər), kimya stəkanları.

Təcrübənin gedişi: iki kimya stəkanına onların həmçinin 3-dən 1-i qədər təbaşir tozu(və ya əhəngdaşı) və soda məhlulu tökür, növbə ilə hər ikisinin üzərinə 4-5 ml xlorid turşusu, yaxud sirkə məhlulu əlavə edirik. Hər iki halda qaz çıxdığı müşahidə olunur.

2.4. Parafinin alovlanması.

Resurs. Sınaq şüşəsi, taxta tutqac, yarısnadək su ilə dolu dəmir vedrə, parafin, spirt və ya qaz lampası.

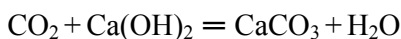
Təcrübənin gedişi: xırda doğranmış parafinlə doldurulmuş və tutqacla tutulmuş sınaq şüşəsi qızdırılır, parafin şiddətli qaynadıqda nazik axınla içində su olan vedrəyə boşaldılır. Bu zaman parafiningur alov əmələ gətirməklə yandığı müşahidə olunur.

3- cü mövzu .Maddə kütləsinin saxlanması qanunu.

3.1. Qapalı qabda şamın yandırılması.

Resurs. Texniki tərəzi, böyük (500-750ml) kolbanın ağzının ölçüsündə olan tıxaça keçirilmiş ucu əsas gövdəyə paralel vəziyyətdə əyilmiş dəmir məftil(əyilmiş uc hissəsi şiş olur), kiçik şam parçası, iri dənəli qum, əhəng suyu, tərəzi daşları.

Təcrübənin gedişi: qızdırılıb yumşaldılan parafin məftilin əyilmiş ucuna kolba yerləşdirilir və tərəzinin sol gözünə qoyulur, tərəzi daşları və qumla tarazlaşdırılır. Sonra məftilə taxılmış şam həmin vəziyyətdə kolbadan çıxarılır, şamın fitili yandırılaraq gecikmədən kolbaya salınır və tıxacla möhkəm qapanır. Şam yanmada davam edir, tərəzinin tarazlığı isə dəyişmir Şam söndükdən sonra kolbanın divarlarında su damcıları görünür. Şamı məftillə birlikdə çıxarıb kolbaya əhəng suyu tökülür. Çalxaladıqda əhəng suyunun bulandığı müşahidə olunur. Deməli, kolbada şam yandıqda su və karbon qazı əmələ gəlmişdir.CO₂də əhəng suyu ilə reaksiyaya girib həll olmayan ağ çöküntü CaCO₃ əmələ gətirib. Reaksiya tənliyi yazılır.

Şam yananda reaksiya getməsinə baxmayaraq iştirak edən maddələrin ümumi kütləsi dəyişmədiyindən tərəzinin tarazlığı dəyişməyibdir.

3.2. Barium - sulfat çöküntüsünün alınması.

Resurs: Sulfat turşusunun həll olan duzunun (Na_2SO_4 və ya K_2SO_4) məhlulu, barium-nitrat duzunun məhlulu, texniki tərəzi, çəki daşları, iri dənəli qum, iki ədəd kiçik stəkan və ya kolba.

Təcrübənin gedişi: stəkanın (kolbanın) birinə 4-5ml sulfat turşusunun həllolan duz məhlulu, digərinə isə bir o qədər də barium-nitrat duzunun məhlulunu töküüb tərəzinin sol tərəfinə qoyur, çəki daşları və qumla tarazlaşdırırıq. Sonra məhlulun birini o birinə əlavə edirik, bu zaman ağ çöküntü görünəcəkdir Reaksiya gedən stəkanı və boşaldılmış stəkanı yenidən tərəzinin sol tərəfinə qoyur, tarazlığın pozulmamasını müşahidə edirik.

Qeyd: Reaksiyanı aparmaq üçün karbonat turşusunun həll olan duz məhlullarından, kalsium-xlorid və ya kalsium-nifrat məhlullarından da istifadə etmək olar.

4-cü mövzu. Oksigen. Hava. Ozon.

4.1. Oksigenin alınması və toplanması.

Resurs: Yastıdib kolba və ya yan borucuğu olan Vürs kolbası (yaxud yan borucuğu olan iri sınaq şüşəsi), ayırıcı qıf keçirilmiş tıxac, oksigeni toplamaq üçün silindrlər, şüşə lövhələr, kristallizator (içərisində su olan ağzı geniş şüşə qab), iki dəmir ştativ, quru çöplər, 10 faizli hidrogen-peroksid məhlulu, manqan(IV) oksid (MnO_2).

Təcrübənin gedişi: Vürs kolbasını (və ya yan borucuğu olan iri sınaq şüşəsini) və oksigen toplanacaq slindri dəmir ştativlərə bərkidirik. Slindr əvvəlcədən su ilə doldurulmalı və başı aşağı kristallizatora qoyulmalıdır. Kolbaya bir çay qaşığı MnO_2 kristalları yerləşdirib, içərisində 10 faizli H_2O_2 olan ayırıcı qıfı tıxacdan keçirilmiş halda kolbanın ağzına birləşdiririk. Ayırıcı qıfın kranını azca açıb H_2O_2 -ni damcı-damcı kolbaya axıdırırıq. 10-15 saniyə gözləyir, hava çıxdıqdan sonra qaz aparən borunun ucunu su ilə dolu silindrin altına qoyuruq. Reaksiya tənliyini müəllimin istiqamətverici köməyi ilə şagirdlər yazırlar.

4.2. Oksigenin kalium-xloratdan alınması.

Resurs: 2 dəmir ştativ, spirt və ya qaz lampası, qaz alınan cihaz (iri sınaq şüşəsi, düzbucaqlı borucuq keçirilmiş tıxac, rezin şlanq və ucu sivri borucuqdan ibarət komplekt), O_2 -toplanacaq silindrlər, şüşə lövhəciklər, kristallizator, sınaq şüşələri, quru taxta çöplər, kalium- xlorat və manqan(IV) oksid (MnO_2).

Təcrübənin gedişi: Qaz alınan cihazı quraşdırır və onun kiçliyini yoxlayırıq. Kalium –xlorat ilə manqan(IV) oksid kristallarını 2:1 nisbətində qarışdırıb reaktora yerləşdirir və maili şəkildə ştativə bərkidirik. Qazaparan borunun ucunu başaşağı ştativə bərkidilmiş silindrin ağzına qoyur və reaktoru zəif alovla

qızdırırıq. Əgər parçalanma sakit gedirsə, qızdırmanı azca artırmaq olar. Silindrə qaz qabarcıqları aramla, yavaş sürətlə gəlməlidir. Qabarcıqlar şiddətlənərsə, Cl₂ qazı da ayrılı bilər. Silindrə O₂ olmasını közərməmiş çöpləyoxlayırıq.

Bir neçə (3-4) silindri O₂-lə doldurduqdan sonra reaksiya dayandırılır. Bunun üçün əvvəlcə qazaparan boru sudan çıxarılır, sonra lampa kənara çəkilir. Reaksiya tənliyi yazılır.

Qeyd: Bertole duzundan (KClO₃) çoxlu oksigen alınır. 1q duzun parçalanmasından 300 ml O₂ almaq mümkündür. Bu duzla ehtiyatlı davranılmalıdır. Onun yanar maddələrlə qarışığı partlayıcıdır.

4.3. Oksigendə közərməmiş çöpün, kükürd, fosfor və dəmirin yandırılması.

Resurs: asbestlə örtülmüş iki kimya qaşığı, içərisində oksigen olan ağzı örtülü 4 silindr (və ya kolba, banka), nazik dəmir məftil, uzun taxta çöp kükürd və qırmızı fosfor tozları, spirt və ya qaz lampası, göy lakmus məhlulu və ya kağızı, kalsium-hidroksid məhlulu, distillə suyu.

Təcrübələrin gedişi:

1) Közərməmiş taxta çöpü silindrin birinə salıb onun parlaq alovla yandığını müşahidə edirik, əməliyyatı bir neçə dəfə təkrar edirik, sonra silindrə 4-5 ml duru Ca(OH)₂ məhlulu əlavə edib çalxalayırıq və ağ bulantı əmələ gəldiyini görürük. Közərməmiş çöpü kömür kimi qəbul edərək gedən reaksiyaların tənlikləri şagirdlərə yazdırılır.

2) İçərisində 1-2 damcı lakmus əlavə edilmiş azca su olan oksigen dolu silindrə qaşıda qızdırılıb yandırılan kükürdü daxil edirik və onun daha parlaq alovla yandığını görürük. Sonra silindrin qapağını örtüb onu çalxalayırıq və qırmızı rəngə boyandığını müşahidə edirik. Gedən reaksiya tənlikləri yazdırılır.

3) 2-ci təcrübəni qırmızı fosforla aparırıq. Fosfor yanır və burda da alınan məhlulun qırmızı rəng aldığı müşahidə edirik. Reaksiya tənliklərini yazdırırıq.

4) Dəmir məftil yandıracağımız silindrin dibinə onun sınınmaması üçün 2-3 sm qalınlığında təmiz(yuyulmuş) qum tökürük. Sonra nazik dəmir məftilin səthini sumbata kağız ilə diqqətlə təmizləyirik, şüşə çubuğa (və ya karandşa) dolamaqla onun spiralını hazırlayırıq. Məftilin bir ucuna asan yanar mantar parçası (və ya başqa yanar material) taxılır. Dəmir məftili o biri ucundan tutaraq mantar hissəsi yandırılır və ehməlcə içində O₂ olan bankaya salınır. Bu halda məftil parlaq qılgıncılar nəticəsində dəmirin 2-3 oksidi alınacaqdır.

4.4. Ozonun(O₃) alınması

Resurs: Ozonator, 6-12 voltluq akkumlyator, induksiya makarası, qazometr (və

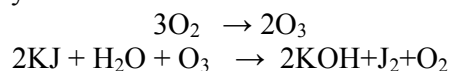
ya oksigen almaq üçün sadə cihaz) O₂-ni rütubətdən təmizləmək üçün içində qatı H₂SO₄ olan Tişşenko şüşə qabı, 2 stəkan, kalium-yodidli-niştastalı məhlul və ona batırılmış kağız.

Sadə ozonatoru belə hazırlamaq olar. Yuxarı və aşağı hissəsində qazaparan borucuqları olan böyük sınaq şüşəsi götürüb xarici səthinə yumşaq dəmir, və yaxud mis məftil dolanır və məftilin bir ucu induksiya makarasına birləşdirilir. Tıxacdan keçirilmiş başqa yoğun məftil sınaq şüşəsinin içərisinə salınır(ucu dibə toxunmur) ucu isə induksiya makarasının o biri qütbünə birləşdirilir.

Ozonatorun yuxarıdakı borucuğu Tişşenko qabındakı qatı H₂SO₄ məhlulundan keçib gələn oksigen axan boru ilə birləşdirilir. Ozonatorun aşağı hissəsindəki qazaparan borucuğu KJ-li niştastalı məhlula salınır. Oksigen axını buraxılır və induksiya makarası elektrik cərəyanı mənbəyi ilə əlaqələndirilir. Bu zaman elektrik boşalmasının təsiri ilə oksigenin bir hissəsi ozona çevrilir və KJ-li niştastalı məhlul göyərir. Bu məhlulu hazırlamaq üçün oda davamlı stəkanda və ya kolbada 250 ml distillə suyunda həll edilmiş KJ məhlulu qaynayana qədər qızdırılır(qaynadılmır) və onun içərisində 0,5 q niştasta tozu qarışdıraraq-qarışdıraraq həll edilir.

Ozonatordan çıxan O₃ qazını iyinə görə də yoxlamaq olar. Bunun üçün stəkandakı məhlulu distillə suyu ilə əvəz edir və alınan ozon məhlulunun iyi nümayiş etdirilir.

Sonda oksigen ozona çevrilməsi və məhlulun göy rəngə çevrilməsində gedən reaksiyaların tənlikləri yazılır.

Qeyd. Təcrübələr aparılan cihazların quraşdırılması üçün dərslikdəki şəkil-sxemlərdən istifadə oluna bilər.

4.5. Havada oksigenin həcmə miqdarının müəyyənləşdirilməsi.

Resurs: ağız tıxaclı altı açıq olan şüşə qab (və ya altı kəsilməmiş rəngsiz butulka), kristallizator(genişəğızlı şüşə qab) şam və şamdan(şamdanı şamı saxlayan başqa ağır bir əşya ilə də əvəz etmək olar).

Təcrübənin gedişi: Şüşə qabın (butulkanın) həcmi 5 bərabər hissəyə bölüb üzərində çizgilərlə qeyd edirik, kristallizatora ortasına kimi adi su töküb orta hissəsəndə şam taxılmış şamdan qoyuruq. Sonra şam yandıraraq tıxacı çıxarılmış şüşə qabı kristallizatordakı suyun içində yerləşdirir və tıxacla möhkəm bağlayırıq. Kristallizatordakı suyun səviyyəsi şüşə qabın aşağı bölgü səviyyəsində olmalıdır. Bir qədər vaxtdan sonra şam sönür, kristallizatordakı suyun səviyyəsi isə bir bölgü yuxarı qalxır. Bu göstərir ki, havadakı oksigenin həcmi onun 1/5-i qədərdir, yəni təqribən 20 faizdir.

5-ci mövzə. Hidrogen.

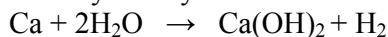
5.1. Hidrogenin az miqdarda alınması, varlığının yoxlanması.

Resurs: Na, Ca, Zn, Fe metalları, duru H₂SO₄ və NaOH məhlulları, su, stəkanlar, sınaq şüşələri, qıf, lakmus və ya fenolftalein.

Təcrübələrin gedişi:

1) Sınaq şüşəsinə səthi təmizlənib qurudulmuş kiçik Ca metalı salınır və üzərinə 5-7 damcı su əlavə edirik, qaz qabarcıqları görünən sınaq şüşəsinin ağzını barmağımızla bir neçə saniyə tutur, sonra alova yaxınlaşdırırıq. Hidrogenin hava ilə qarışığı yandırıldığı üçün kiçik partlayış səsi gəlir (təcrübə alınmasa əməliyyatı təkrar edirik).

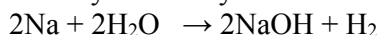
Reaksiya tənliyi:

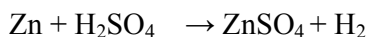
Reaksiyadan sonra alınan məhlula indikator əlavə edirik və rəngin dəyişməsinə görürük. Alınmış qələvidə lakmus göy, fenolftalein moruğu rəngə boyanır.

2) Süzgəc kağızı üzərində kəsilmiş kiçik Na parçası qurudulur və içərisində su olan stəkana salınır. Su içərisində Na parçasının hərəkətini müşahidə edirik. Reaksiya qurtardıqdan sonra məhlula 1-2 damcı indikator əlavə edirik. İndikatorun rəngi birinci təcrübədə olduğu kimi dəyişəcəkdir.

Reaksiyanın tənliyi:

3) Sınaq şüşəsinə 5-7 damcı duru H₂SO₄ və ya HCl məhlulu töküb içərisinə kiçik Zn parçası salırıq. 1-ci təcrübədə olduğu qaydada hidrogeni yandırır və təcrübəni müşahidə edirik. Reaksiyanın tənliyini yazırıq:

Təcrübəni dəmir parçası (və ya dənəcikləri) ilə də aparmaq olar.

5.2. Hidrogenin alınması və toplanması.

Resurs: Al və Zn metalları, duru qələvi məhlulu, qaz alınan cihazın hissələri, sınaq şüşələri, spirt lampası.

Təcrübənin gedişi: böyük sınaq şüşəsinə (reaktora) kiçik Al parçası yerləşdirir, üzərinə 10 ml 20%-li qələvi məhlulu əlavə edir və qazaparan boru keçirilmiş tıxacla bağlayırıq. Qaz qabarcıqlarının çıxması görünür. 2-3 saniyədən sonra qazaparan borunun ucunu ağzı aşağı çevrilmiş sınaq şüşəsinə tutur, az sonra

onu alova yaxınlaşdırır və H₂-nin saflığını yoxlayırıq. 4 sınaq şüşəsinə H₂ qazı toplayıb ağzını bağlayırıq.

Həmin qayda ilə hidrogen almaq üçün Zn metalı duru H₂SO₄ məhlulundan da istifadə etmək olar.

5.3. Hidrogenin fiziki və kimyəvi xassələrinin yoxlanılması təcrübələri.

Resurs: Sadə qaz alınan cihaz, iri sınaq şüşələri, spirt lampası, lakmus məhlulu, mis(II) oksid, Zn, Al və Fe metal parçaları, duru H₂SO₄ məhlulu, sabun köpüyü, NaOH məhlulu

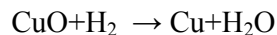
Təcrübənin gedişi:

1) Qaz alınan cihazda Zn və H₂SO₄ məhlulu ilə hidrogen qazı alırıq. 2-3 saniyə ərzində başı aşağı çevrilmiş kiçik sınaq şüşəsini H₂ ilə doldurur və cihazdan 50 sm aralı qoyulmuş alova tuturuq, kiçik partlayış səsi eşidilir, sınaq şüşəsini təkrar H₂ ilə doldurub yenə alova tuturuq, əgər partlayış səsi olmazsa, qaz aparıcı borunun ucuna yanan kibriti yaxınlaşdırıb hidrogenin yanmasını müşahidə edirik. Yanan H₂ alovunun üzərində ağzi aşağı stəkan tutur və su damcılarının alındığını görürük.

2) Qaz alınan cihazda hidrogen alıb qazaparıcı borunun ucunu sabun köpüyü olan məhlula salırıq, sonra oyuncaq şarını H₂ ilə doldururuq. Sabun köpüyü və şarın havaya, otağın tavanına qədər qalxdığını müşahidə edir və hidrogenin yüngüllüyü barədə nəticə çıxarıq.

3) Qaz alınan cihazı quraşdırıb reaktora 2-3 parça Al yerləşdirir, ayırıcı qıfı 15-20 ml duru NaOH məhlulu tökürük. Sonra kiçik sınaq şüşəsinə qara rəngli CuO tozu yerləşdirir və maili vəziyyətdə dəmir ştativə bərkidirik. Qazaparıcı borunun ucundakı uzun şüşə borucuğu CuO olan sınaq şüşəsinin içərisinə salırıq. Ayırıcı qıfdan Al üzərinə qələvi axıdırıq (ayırıcı qif olmadıqda qələvinin hamısını reaktora töküb ağzını tıxacla tez bağlamaq olar). Reaksiya zəif gedərsə, reaktoru azca qızdırmaq olar. Reaksiyanı qara rəngli CuO-nun səthi qırmızı rəng alanadək davam etdirmək (Cu-un alınması) lazımdır. Reaksiyanı dayandıraraq sınaq şüşəsindəki tünd qırmızı rəngli mis nümayiş etdirilir.

Reaksiyanın tənliyi:

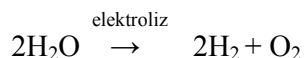
6-cı mövzu. Su. Məhlullar.

6.1. Suyun analizi.

Resurs: Suyu elektroliz etmək üçün Hofman cihazı, 6-12 voltluq batareya (reostat və düzləndirici olduqda adi elektrik mənbəyindən də istifadə etmək olar) spirt və ya qaz lampası, quru taxta çöp, 2 sınaq şüşəsi, 20 %-li H₂SO₄ məhlulu.

Təcrübənin gedişi: Hofman cihazının (kranların səviyyəsinə qədər) qıfına tam dolana qədər sulfat turşusu məhlulu tökür və kranları bağlayırıq. Elektrodları elektrik mənbəyinə birləşdiririk. Suyun parçalanmasından alınan qazlar cihazın sağ və sol borularının yuxarisına qalxır və suyu sıxışdırıb qıfın borusuna doldurur. Cihazın borusunun birində toplanan qazın həcmi o birindən 2 dəfə artıq olması görünür. Buraya H₂ qazı yığılır. Həcmi az olan borunun yuxarisında isə O₂ qazı toplanır.

Reaksiyanın tənliyi:

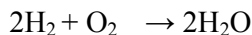

Təzyiqi artırmaq üçün qıfıya bir qədər də H₂SO₄ məhlulu tökür, kiçik sınaq şüşəsinə əvvəlcə H₂ qazını (kranı açmaqla) doldurur, alova tutur və H₂ qazının varlığını sübut edirik. Sonra közərməmiş çöp hazırlayır və onu cihazın o biri borusundan doldurulmuş sınaq şüşəsinə salırıq. Çöpün alovlanması O₂ qazının varlığını təsdiq edir.

6.2. Suyun sintezi.

Resurs: Evdiometr, dəmir ştativ, spirt və ya qaz lampası, induksiya makarası, kiçik su vannası(kristallizator), quru taxta çöp, soyudulmuş distillə suyu.

Təcrübənin gedişi: Təcrübə evdiometrdə aparılır. Evdiometr olmadıqda 25-30 sm-lik qalın divarlı boru götürülür, bir ucu içərisindən 2 azca yoğun (0,5 -1 mm en kəsiyi olan) mis məftil keçirilmiş tıxaqla kip bağlanır. Elektrodlar bir-birinə 0,5 sm-ə qədər yaxın olmalıdır. Evdiometrin yuxarı, elektrodlar olan hissəsəində aralarında 1,5 sm olan bölgülər qeyd olunur. Evdiometri qaynadılmış və soyudulmuş su ilə doldurur, içərisində ortasınadək su ilə doldurulmuş kristallizatora salır və dəmir ştativə bərkidilir. Evdiometrə qaz alınan cihazlardan 2 bölgü O₂ qazı, 2 bölgü də H₂ qazı buraxılır. Cihazın elektrodlarını induksiya makarasına birləşdirib qığılcım yaradıırıq. Güclü olmayan partlayış alınır(əgər evdiometr dəmir ştativə möhkəm bağlanmayıbsa, o yerindən çıxıb bilər. Bu halda təcrübə təkrar olunmalıdır). Partlayışdan sonra evdiometrdəki suyun səviyyəsi 3 bölgü yuxarı qalxır. Reaksiyaya girməmiş qazın O₂ olduğunu sübut etmək üçün evdiometr sudan çıxarılıb borusu dik vəziyyətdə tutulur və qalan qaz közərməmiş çöplə yoxlanılır. Onun oksigen olduğu təsdiqlənir. Deməli, reaksiyaya 2 həcm H₂ və 1 həcm O₂ daxil olmuşdur.

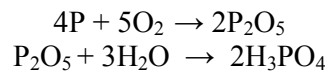
(6.1 və 6.2 təcrübələri tərkibin sabitlik qanunu şərh olunduqda da nümayiş etdirilə bilər).

6.3 Suyun kimyəvi xassələri.

Resurs: Çini kasaciq, stəkan, distillə suyu, şüşə lövhə və çubuq, dəmir qaşiq, kalsium-oksidi(sönməmiş əhəng), qırmızı fosfor, lakmus və fenolftalein məhlulu, ağzi geniş kolba və ya banka, spirt lampası.

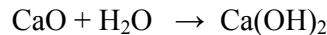
Təcrübənin gedişi:

1) Fosfor (V) - oksidlə suyun reaksiyası. Dəmir qaşiqda fosforu yandıraraq içərisinə həcmnin 1/4-i qədər distillə suyu və 1-2 damcı lakmus əlavə edilmiş kolbaya(bankaya) salırıq. Dəmir qaşiq suya toxunmur. Yanma reaksiyası başa çatdıqdan sonra kolbanın ağzını şüşə lövhə ilə örtür və çalxalayırıq. Qırmızı rəngli məhlul alınması turşu əmələ gəldiyini sübut edir. Reaksiya tənlikləri yazılır:

2) Suyun kalsium-oksidlə reaksiyası.

Çini kasaya azca CaO qoyub üzərinə porsiyalarla distillə suyu tökürük, hər dəfə çoxlu istilik alındığını və kasacığın qızdığını müşahidə edirik. Alınmış qatı xəşilvari kütlədən bir azca şüşə çubuqla stəkana keçirib distillə su ilə qarışdırır və üzərinə 1-2 damcı fenolftalein əlavə edirik, moruğu rəng alınır:

3) Fəal metalların (Na, Ca) su ilə qarşılıqlı təsiri reaksiyalarına – 5.1-in 1) və 2) təcrübələrinin gedişinə baxın.

6.4. Məhlullara aid təcrübələr.

Resurs: Dəmir ştativ, stəkanlar, sınaq şüşələri, şüşə çubuq, spirt lampası, distillə suyu, BaCl₂, şəkər, NaNO₃, MgSO₄, qum, kömür tozu.

Təcrübələrin gedişi:

1) Soyuq və isti suda havanın həll olunması.

Bir stəkani tamamilə su ilə doldurub dəmir ştativin oturacağına qoyuruq. Bir sınaq şüşəsini su ilə doldurub ağzını barmağımızla tutaraq stəkandakı suyun içinə çevirir və suyun içində barmağımızı götürür, onu ştativin sıxacına bərkidir və sıxacı bir qədər yuxarı qaldırırıq. Sonra sınaq şüşəsinin yuxarı tərəfini yavaş-yavaş qızdırırıq. Bu halda qaz qabarcıqları əmələ gələcək və qabarcıqlar yuxarıdan aşağıya, stəkandakı soyuq suya tərəf hərəkət edəcək, orada yenidən həll olacaqdır. Təcrübə nəyi sübut edir? Hansı suda hava(qabarcıqlar) daha yaxşı həll olur?

2) Doymuş və ifrat doymuş məhlulların alınması. Maddələrin həll olunmasına temperaturun təsiri.

Bir stəkana 30 ml su töküb üzərinə 0,1 q $BaCl_2$ kristalları əlavə edir və qarışdırırıq (*duru məhlul*), sonra duzun miqdarını 5 dəfə artırır və yenidən qarışdıraraq həmin stəkanda həll edirik (*qatı məhlul*). $BaCl_2$ -nin yeni-yeni porsiyalarını əlavə etməklə qarışdır-a-qarışdır-a həll edirik. Müəyyən miqdardan sonra daha həllolma baş verməyəcək. Həll olmayan duzun üzərindəki məhlul çox qatı məhlul və ya həmin temperaturda *doymuş məhlul* adlanır. Bu məhlulə bir azca da $BaCl_2$ duzu əlavə edir, qarışdırır və onun daha həll olmadığını təsdiqləyirik. Stəkandakı həmin məhlulu üzərində asbestli tor olan sacayağın üstünə qoyub qızdırır və şüşə çubuqla qarışdırırıq. Məhlulun dibindəki duz həll olacaqdır. Sonda alınan bu məhlulə *ifrat doymuş məhlul* deyilir.

İfrat doymuş məhlul olan stəkana kran suyu ilə soyutduqaya yenidən isti məhlulda həll olunmuş duz kristalları məhluldan ayrılacaqdır, dibə çökəcəkdir.

3) Bərk maddələrin suda həll olunmasının müxtəlifliyi.

6 sınaq şüşəsinə onların həcminin 1/3-i qədər distillə suyu töküb hər birinin üzərinə eyni miqdarda şəkər, $NaNO_3$, $NaCl$, $MgSO_4$, kömür tozu və narin qum əlavə edirik. Sonra hər birinin ağızını barmağımızla tutub möhkəm çalxalayırıq. Həll olmayan maddələr dibə çökdükdən sonra, məhlulların üst hissəsindən pipetlə damcı götürüb böyük şüşə lövhə üzərinə keçiririk. Şüşə lövhəni dəmir ştativin həlqəsi üzərinə qoyub spirt lampası alovu ilə ehtiyatla qızdırırıq. Hansı maddə məhlulundan götürülən damcılardan yerində daha çox bərk maddə qalıqı əmələ gəldi? Hansı sınaq şüşəsindən götürülən damcılardan yerində bərk maddə qalıqı əmələ gəlmədi? Nə üçün? Suallar şagirdlərlə birlikdə aydınlaşdırılır və maddələrin suda necə həll olması barədə nəticə çıxarıyıq.

Laboratoriya təcrübələri

1-ci mövzu. Maddə, maddələrin xassələri. Qarışıqların ayrılması üsulları.

Təcrübə 1.1. Maddələrin fiziki xassələrinin öyrənilməsi.

Maddələrin fiziki xassələrinin öyrənilməsi üçün şagirdlər təlimatlandırılmalı və iş prosesində istiqamətləndirilməlidir. Bu məqsədlə onlara məqsədəuyğun tapşırıqlar verilir və təqdim olunan maddələrin xassələrinin müxtəlif cəhətdən təsvir edilməsi tələb olunur. Məsələn:

1) Sizə verilmiş maddələrin adı şəraitdə (otaq temperaturunda) aqrekat halını, iyini və rəngini təsvir edin. Maddələrin iyini yoxladıqda təhlükəsizlik texnikası qaydalarına əməl edin;

2) Verilmiş maddələrin suda həll olmasını yoxlayın. Bunun üçün maddədən yarım çay qaşığı götürüb stəkana tökün və qarışdırın. Qarışdırmaq üçün qabı ehtiyatla silkələyir və ya şüşə çubuğu stəkanda ehməllə hərəket etdiririk. Əgər bərk maddə yox oldu və ya azaldısa deməli maddə suda həll olandır. Sınaq şüşəsində həll olmanı onun ağzını tıxacla kip bağlayıb bir neçə dəfə başı aşağı çevirib düzəlmək yolu ilə də aparmaq olar. Təhlükəsilik baxımından, qarışdırmaq üçün sınaq şüşəsinin ağzını barmaqla tutub çalxalamaq olmaz.

3) Maddələrin suya görə təxmini sıxlığını təyin etmək üçün ondan bir azca götürüb stəkandakı suya salıb müşahidə aparın. Əgər maddə suda batırsa, deməli, onun sıxlığı suyun sıxlığından (1 q/l) çoxdur, əgər suda batmır, onun səthində qalırsa, suyun sıxlığından azdır. (Maddələrin dəqiq sıxlığını, qaynama və ərime temperaturunu və s. fiziki xassələrini xüsusi məlumat kitablarından öyrənmək olar).

Təcrübə 1.2. Qarışıqların ayrılması üsulları.

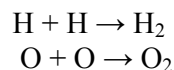
Qarışıqdakı maddələri biri-birindən ayırmaq üçün onun tərkibindəki hər bir saf maddənin xassələrini bilmək vacib şərtidir. Məsələn, verilmiş dəmir və kükürd tozlarının qarışığındakı maddələri ayıra bilmək üçün şagirdlər dəmirin maqnitlə cəzb olunduğunu və suya tökdükdə batdığını bilməlidirlər. Onlar həmçinin bilməlidirlər ki, kükürdü maqnit cəzb etmir və o, suya tökdükdə flotasiya edir, yəni suda üzür. Müəllim bunları şagirdlərə dedikdən (və ya yazılı şəkildə bu məlumatı onlara verdikdən) sonra təklifdir ki, dəmir və kükürdü onların qarışığından ayırmaq üçün plan tərtib edin və bu planı icra edin.

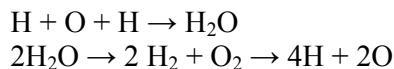
2-ci mövzu . Maddələrin tərkibi və quruluşu. Molekullar və atomlar.

Təcrübə 2-1. Atom və molekulların mil – kürəcik modellərinin hazırlanması.

İki müxtəlif rəngdə plastilin, 3-4 sm uzunluğunda millər (plastik kütlədən, metaldan, taxtadan ola bilər) götürülür və fərqli rəngdə plastilinlərin birindən kiçik ölçülü 18 ədəd (hidrogen atomu), o birindən isə böyük ölçülü 14 ədəd (oksigen atomu) hazırlanır. Əvvəlcə 2 kiçik ölçülü və 2 böyük ölçülü kürəciklər öz aralarında birləşdirilib hidrogen və oksigen molekulları quraşdırılır. Sonra bir oksigen atomu kürəciyi götürüb ona iki hidrogen atomu kürəcikləri elə birləşdirilir ki, millərin arasında 104,5 dərəcəlik bucaq əmələ gəlsin. Beləliklə, H₂, O₂ və H₂O molekullarının mil-kürəcik modelləri hazırlanmış olur.

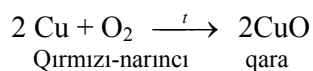
Hazırlanmış atom və molekulların modellərinin köməyi ilə bəsit və mürəkkəb maddələrin əmələ gəlməsi və parçalanması reaksiyalarını nümayiş etdirmək olar. Bu reaksiyaların sxem-tənlilikləri:

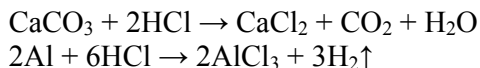

3-cü mövzu. Maddələrin biri- birinə çevrilməsi. Kimyəvi reaksiyalarda maddə kütləsinin saxlanması qanunu.

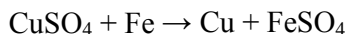
Təcrübə 3.1. Bir parça yoğun mis məftili tutqacla tutaraq lampa alovunda 2 dəq. qızdırırıq və onun rənginin qaraldığını müşahidə edirik. Reaksiyanın tənliyi:

Təcrübə 3-2. İki sınaq şüşəsinin hər birinə 2-3 ml duru xlorid turşusu məhlulu tökür, birinin içərisinə azca mərmər (və ya təbaşir) parçası, o birinə isə Al (və ya Zn) parçası salırıq və müşahidə edirik. Hansı sınaq şüşəsində reaksiya sürətli, hansında yavaş gedəcəkdir? Reaksiyaların getdiyini necə bilirik? Reaksiyaların tənlikləri:

Təcrübə 3-3. Yarım çay qaşığı göydaş ($\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$) kristallarını kimya stəkanında həll edin və texniki tərəzinin sol gözünə qoyun. Tərəzinin həmin gözünə bir uzun (30-35sm) dəmir mıxı da qoyun və çəkisini qeyd edin. Dəmir mıxı ehtiyatla stəkandakı məhlula salıb 2-3 dəqiqə gözlədikdən sonra çıxarıb onun səthində qırmızı-narıncı rəngin əmələ gəldiyini müşahidə edin (reaksiyanın getdiyini göstərən əlamət). Yenidən tərəzini işə salın və çəkinin dəyişmədiyini təsdiqləyin. Reaksiyanın sadələşdirilmiş tənliyi:

Bu təcrübə ilə həm reaksiyanın getməsi, həm də reaksiyada iştirak edən maddələrin kütləsinin dəyişmədiyini təsdiq olunur.

4-cü mövzu. Hidrogenin alınması və varlığının təyini.

Təcrübə 4.1. Qaz alınan cihazda hidrogenin alınması və varlığının təyini.

Dərslərdəki şəkllə uyğun olaraq sadə qaz alınan cihazı quraşdırın və reaksiya

aparılan sınaq şüşəsinə(reaktora) ehtiyatla 2-3 Zn qırıntısı salın və ayırıcı qıfı 4-5 ml duru xlorid turşusu tökün. Qazaparan borunun ucunu dəmir ştativə bərkidilmiş, ağzı aşağı çevirilmiş sınaq şüşəsinin içinə tutun, sonra ayırıcı qıfın kranını açın (ayırıcı qıf olmadıqda reaktorun ağzını içərisindən düzbucaqlı boru keçirilmiş tıxacla bağlamaq olar, bu halda reaktora HCl turşusu tökən kimi onun ağzını tez həmin tıxacla qapayırıq). 2-3 saniyə gözlədikdən sonra hidrogen qazı toplanmış sınaq şüşəsinin ağzını barmağınızla tutub alova yaxınlaşdırın və barmağınızı götürün. Kiçik partlayışın eşidilməsi H₂ qazının varlığını sübut edir (hidrogen qazının hava ilə qarışığı partlayıcıdır).

Təcrübənin mahiyyətinin yaxşı anlaşılması üçün onu aparən və müşahidə edən şagirdlərə aşağıdakı suallara cavab vermək təklif olunur:

1. Qaz toplanan sınaq şüşəsi niyə başaşağı tutulur?
2. Hidrogen qazı toplanmış sınaq şüşəsinə alova tutduqda nə üçün partlayış verir?
3. H₂ qazı partlayışla yandıqda hansı reaksiya baş verir?
4. Hidrogen qazı alınan reaksiyada duzun da əmələ gəldiyini hansı təcrübə ilə yoxlamaq olar?

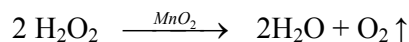
Təcrübə 4.2. Hidrogenin sınaq şüşəsində alınması.

Kiçik sınaq şüşəsinə 4-5 Zn metalı qırıntısı yerləşdirib üzərinə 3-4 ml 10% - li xlorid turşusu töküb məli vəziyyətdə tutun və qaz qabarcıqlarının çıxmasını müşahidə edin. Sonra, sınaq şüşəsinin ağzını lampa alovuna və ya kibrit çöpünün alovuna tutun. Kiçik partlayış səsi eşidiləcəkdir. Əgər sınaq şüşəsindən hava tam çıxıbsa təmiz hidrogen sakit, partlayışsız yanacaqdır.

5-ci mövzu. Oksigenin alınması və təyini.

Təcrübə 5.1. Hidrogen-peroksiddən oksigenin alınması.

Orta ölçüdə sınaq şüşəsinə 2-3ml 3%-li hidrogen-peroksid (H₂O₂) məhlulu töküb üzərinə azca(bir çimdik) MnO₂ tozu əlavə edir və sınaq şüşəsinin ağzına əvvəlcədən hazırlanmış közərmiş çöp tuturuq, çöpün alışıb yanması oksigenin çıxdığını sübut edir. (Laboratoriyada MnO₂ olmadıqda hidrogen-peroksidin üzərinə əvvəlki təcrübədə oksigen almaq üçün qızdırılan KMnO₄ qalığı səpələ bilər). Reaksiyanın tənliyi:

Yekunda şagirdlərə sualla müraciət olunur: reaksiyanın gedişində istifadə edilən manqan(IV)-oksidin rolu nədən ibarətdir?

Praktik məşğələlər

Praktik məşğələ 1. Məktəb kimya kabinetinin laboratoriya avadanlıqları.

Kimya kabinetində iş zamanı təhlükəsizlik texnikası qaydaları.

Məşğələ başlayana qədər nümayiş stolunun üstünə aşağıdakı laboratoriya avadanlıqları qoyulmalıdır: taxta və dəmir tutqaclar, kiçik dəmir qaşıqlar, şüşə çubuq, şpatel, asbest tor, spirt və qaz lampaları, sacayaq, farfor üçbucaq, taxta və dəmir ştativlər, dəmir ştativ üçün mufta, həlqə və sıxac, yuyucu fırça, müxtəlif ölçülü sınaq şüşələri, yan borucuğu olan böyük sınaq şüşəsi, U – şəkilli boru, yumrudib, yastıdib və konusvari kolbalar, ölçülü kolbalar və sınaq şüşələri, müxtəlif ölçülü kimya stəkanları, kiçik vanna və kristallizator, ölçülü və ölçüsüz müxtəlif həcmli silindrlər, yuyucu qablar, pipet, adi qıf, ayırıcı qıf, çini kasalar, həvəngdəstə, çini buta, müxtəlif ölçülü borular, saat şüşələri, dar və geniş ağızlı şüşə qablar, termometrlər, rezin və mantar tıxaclar, rezin borular, qazometr, Kipp aparatı, Hofman cihazı, evdiometr, elektrik qızdırıcıları.

Bu laboratoriya avadanlıqları şagirdlərə göstərilir və hər birinin funksiyası qıscaca izah edilir. Onların şəkli və sxeminin dərslikdə, başqa ədəbiyyatda verildiyi şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

Laboratoriya avadanlıqları ilə tanışlıqdan sonra, bütün şagird cütlərinə dərslikdə verilmiş təhlükəsizlik texnikası qaydalarını öyrənmək tapşırılır. Öyrənmə vaxtı (12-15 dəq.) tamam olduqda nəticələr müzakirə edilir və yaddaşda möhkəmləndirilir.

Məşğələnin sonuncu mərhələsində müəllim dəmir ştativin dayacağına həlqələrin və sıxacların bərkidilməsi və onların açılmasını, adi qıfın, sınaq şüşəsinin və kolbanın ştativə birləşdirilməsi və açılmasını, spirt və ya qaz lampası alovunun müxtəlif temperaturu təbəqələrdən ibarət olmasını nümayiş etdirir. Alovun quruluşu öyrənilərkən uzun taxta çöplərdən və ya adi kibrit çöplərindən istifadə oluna bilər.

Dərs nəticələrin ümumiləşdirilməsi ilə yekunlaşdırılır. Sonda ev tapşırığı verilir: praktik məşğələnin gedişinə aid hesabat yazın, məşğələdə nələri müşahidə etdiniz, nələri öyrəndiniz? - suallarına cavab hazırlayın.

Praktik məşğələ 2. Xörək duzunun qarışıqlardan təmizlənməsi.

Təcrübənin gedişi: Əvvəlcədən qarışıq hazırlanır: 2-3 xörək qaşığı təmiz xörək duzuna yarım çay qaşığı quru, ələnmiş torpaq və bir o qədər də narın qum qatılır, yaxşıca qarışdırılır. Bu qarışıqdan 4-5 kimya stəkanının hər birinə yarım çay qaşığı tökülür və üzərinə su əlavə edilir, şüşə çubuqla ehtiyatla

qarışdırılır(stəkanın daxili divarına toxunulmamalıdır). Su o qədər əlavə olunmalıdır ki, duz tam həll olunsun.

Stəkanlardakı məhlullar təşkil edilmiş şagird qruplarına paylanır. Qarışıqla birlikdə qrupların hər birinə həmçinin, bir boş stəkan (və ya kolba), bir şüşə çubuq, adi qıf və süzgəç kağızı da verilir. İşı aparmaq üçün onlar aşağıdakı kimi təlimatlandırılır: süzgəç kağızını qatlayın və qıfa yerləşdirin (bunun necə edilməsi göstərilir, süzgəç kağızı qıfın kənarından 0,5 sm aşağıda durmalıdır) və stəkanın(kolbanın) ağzına qoyun. Sonra şüşə çubuğu qıfın içindəki süzgəç kağızı üzərində ona toxunmaqla azca maili vəziyyətdə tutun və stəkandakı qarışığı yavaş-yavaş şüşə çubuğunsəthi ilə axıdın(göstərilir). Qıfa tökülən qarışıq-maye qıfdakı süzgəç kağızının yuxarı kənarını aşmamalıdır.

Süzülmüş şəffaf məhluldan bir qədərini çini kasaya töküb dəmir ştativin həlqəsi üzərinə qoyur və spirt (və ya qaz) lampası ilə qızdırıb buxarlandırırıq(bunun üçün lazım olan bütün materiallar qruplara verilir). Qızdırmanı zəif alovda, kasacıqdakı mayeni şüşə çubuqla qarışdırıraq-qarışdırıraq aparın.

Evə tapşırıq: işin qedişini və təcrübə zamanı etdiyiniz müşahidələrinizi hesabat şəklində yazın.

Praktik məşğələ 3. Oksigenin alınması və xassələrinin yoxlanması.

Resurs: qaz alınan cihazın hissələri (böyük sınaq şüşəsi, içərisindən düzbucaqlı şüşə boru keçirilmiş rezin tıxac, rezin şlanq, bir ucu sivri kiçik borucuq), dəmir ştativ, içərisində azca kömür, kükürd və fosfor olan dəmirdən hazırlanmış 3 kimya qaşığı, 3 kimya stəkanı və ya kiçik bankalar, onların ağzını örtmək üçün şüşə lövhələr, quru taxta çöplər, KMnO_4 kristalları, spirt (və ya qaz) lampası. Bu sadalanan resurslardan şagird qruplarının sayı qədər dəstlər hazırlanır.

Təcrübənin gedişi: verilmiş hissələrdən qaz alınan cihaz quraşdırılır. Reaktora onun 1/3-i qədər KMnO_4 kristalları yerləşdirib tıxacla bağlanır və cihazın kiçiyi yoxlanır. Bunun üçün qazaparan borunun ucunu içində su olan qaba salır və reaktorun yuxarı hissəsini azca qızdırırıq, qızdırılmış hava sudan qabarcıqlar şəklində çıxırsa, deməli, cihazımız kipdir.

Qazaparan borunun ucunu stəkanın (bankanın) dibinə yerləşdirib reaktorun KMnO_4 kristalları olan hissəsini qızdırırıq. Təqribən bir dəqiqədən sonra közərmis çöpü stəkanın ağzına tuturuq, əgər çöp alışıb yanırsa, deməli, stəkan oksigenlə dolmuşdur. Bu qayda ilə qalan 2 stəkanı da oksigenlə doldurur, hər üçünün ağzını şüşə lövhə ilə örtürük. Sonra növbə ilə dəmir qaşıqlarda kömürü közərənədək, kükürd və fosforu isə yanmağa başlayanadək qızdıraraq oksigen olan stəkanlara salır, yanma proseslərini müşahidə edirik. Hər bir stəkanda yanma prosesi başa çatan kimi onları şüşə lövhə ilə qapayırıq. Yanmalar qurtardıqdan dərhal sonra

kömür yandırılan stəkana duru əhəng suyu, kükürd və fosfor yandırılan stəkanlara isə bir qədər su və lakmus damcıları əlavə edib hansı dəyişikliklər baş verdiyini qeyd edirik.

Ev tapşırığı: praktik işin gedişini qısaca yazın, dərslikdəki KMnO_4 -dən oksigen alınan cihazın şəklini dəftərinizdə çəkin və aşağıdakı suallara cavab hazırlayın:

1. Oksigen olan stəkanlarda közərmiş kömür, yananadək qızdırılmış kükürd və fosfor nə üçün daha parlaq alovla yanır?
2. Kömür yandırılan qaba əhəng suyu tökdükdə bulantı əmələ gəlməsi necə izah oluna bilər?
3. Kükürd və fosfor yandırılan qablara lakmus məhlulu əlavə edildikdə qırmızı rəng alınmasının səbəbi nədir?
4. Qırmızı fosfor yandırıldıqda qabda ağ tüstü görünməsi necə izah edilməlidir?

Praktik məşğələ 4. Tələb olunan qatılıqda məhlulların hazırlanması.

Təcrübə 4.1. Müəyyən kütlə payına malik olan məhlulların hazırlanması.

Dörd nəfərlik qruplar təşkil olunur, hər qrupa texniki tərəzi, çəki daşları, menzurka (yaxud, ölçü silindri) və su verilir. Sonra ayrı-ayrı qruplara xörək duzundan (və ya başqa duzdan) müəyyən qatılıqda - 10%-li, 12%-li, 16%-li, 18%-li, 20% -li 200q məhlullar hazırlamaq üçün nə qədər duz və nə qədər su götürmək lazım olduğunu hesablamaq tapşırılır. Hesablamaların düzgünlüyü yoxlanılır. Hesablanmış miqdarda duzu çəkmək, suyun həcmi ölçmək və onları qarışdırıb həll etmək tələb olunur. Yerinə yetirilən işlərə müəllim(və ya laborant) nəzarət edir, şagirdləri istiqamətləndirir.

Təcrübə 4. 2. Müəyyən molyar qatılığa malik olan məhlulların hazırlanması.

Təşkil olunmuş ayrı-ayrı qruplara 0,1, 0,2, 0,3, 0,4 və 0,5 mol/l qatılıqda 100 ml həcmində məhlullar hazırlamaq üçün tərəzidə neçə qram duzu (NaCl , NaNO_3 və ya başqa duz) çəkib suda həll etmək lazım olduğunu hesablamaq tapşırılır. Hesablamaların düzgünlüyü yoxlanılır və həmin miqdarda duzların çəkilməsi tələb olunur. Sonra hər qrupa içində yarısına qədər distillə suyu tökülmüş 100 ml-lik ölçü kolbası verilir və duzun kolbada necə həll ediləcəyi izah edilir. Bundan sonra işin yerinə yetirilməsinə icazə verilir və işin gedişi izlənilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Zülfüqarlı C.İ. Qeyri-üzvi kimyadan təcrübə məşğələləri. Bakı, ADU-nun nəşriyyatı, 1955, 445 səh.
2. Abbasov M., Abbasov V., Abışov N., Əliyev V. Kimya. Ümumtəhsil məktəblərinin 7-ci sinfi üçün dərslik. Bakı, "Aspoliqraf", 2014, 96 səh.
3. Abbasov M., Əliyev A. Kimya. 7-ci sinif. Müəllim üçün vəsait. Bakı, "Aspoliqraf", 2014, 88 səh.
4. Практикум по неорганической химии. Учеб. пособие для студентов биолог.-хим. фак. пединститов. М., «Просвещение», 1978, 312 с.
5. Плетнер Ю.В. и Полосин В.С. Практикум по методике преподавания химии. Учеб. пособие для студентов хим. спец. пед. инст-ов. М., «Просвещение», 1977, 207 с.
6. Верховский В.Н. и Смирнов А.Д. Техника химического эксперимента. Пособие для учителей т.1. Изд.7-е, переработ. М., «Просвещение», 1973.
7. Верховский В.Н. и Смирнов А.Д. Техника химического эксперимента. Пособие для учителей т.2. Изд.6-е, переработ. М., «Просвещение», 1975.
8. Bakı, "Aspoliqraf", 2014,. Справочник по химии. Для учащихся сред.школы. М., «Просвещение», 1970, 352 с.

Акиф Алиев, Айнур Зулфугарова

**Дидактические материалы для проведения и организации лабораторных работ
в VII классе**

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается значение использования дидактического материала при проведении лабораторных работ по химии в VII классе, дается классификация этих работ. Описывается содержание основных демонстрационных, лабораторных опытов, а также опытов при организации практических занятий.

Akif Aliyev, Aynur Zulfugarova

Didactic materials about the organizing and conducting laboratory works in chemistry in the seventh grade

ANNOTATION

In the seventh grade for the chemistry lab training on issues relating to separate during the course of the importance of the use of didactic materials, are discussed their contents and methods of organization (demonstration experiments, laboratory experiments, experiments for practical workshop).

The training material in here, publish in 2014 for the seventh year school's line with the contents of school textbooks.

Açar sözlər: didaktik material, kimyəvi eksperiment, nümayiş təcrübə, laboratoria təcrübəsi, praktik məşğələ.

Ключевые слова: дидактический материал, химический эксперимент, демонстрационный эксперимент, практическое занятие.

Keywords: didactic materials, chemical experiment, demonstrated experience, lab experience, practical training.